

بررسی نحوه حسابرسی اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران

رمضان امیدواری*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۰/۰۷/۲۷

چکیده

با توجه به اسلامی بودن سیستم بانکداری لازم است رسیدگی و حسابرسی فعالیت های بانکی به گونه ای صورت گیرد که از انطباق کلیه ی فعالیت های بانک ها و مؤسسات مالی با اصول و ضوابط اسلامی اطمینان حاصل گردد و از طرفی حقوق ذی نفعان آنان مانند سهامداران و سپرده گذاران نیز به صورت منصفانه حفظ گردد. ایران از جمله کشورهای اسلامی است که کلیه ی فعالیت های مؤسسات مالی و بانک های آن طبق اصول و موازین اسلامی صورت می گیرد. در این راستا این پژوهش به بررسی تفاوت های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که بر اساس استانداردها و آیین رفتار حرفه ای صورت می پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک ها حالت ایده ال است، می پردازد. نتایج به دست آمده بر اساس ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین صلاحیت حرفه ایی حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه ایی لازم برای حسابرسی اسلامی ایده آل تا حدی تفاوت وجود دارد. از طرفی بین کفایت عملیات و فرایندهای حسابرسی متداول در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی ایده آل باید باشد تا حدی تفاوت وجود دارد. بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و حالت ایده آل ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین نتایج این مطالعه نشان داد که حسابرسی اسلامی بانک ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز دارد.

واژگان کلیدی

حسابرسی اسلامی ایده آل، حسابرسی متداول، بانک ها و مؤسسات مالی ایران

۱. کارشناسی رشته حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میانه، میانه، ایران.

مقدمه

بانکداری اسلامی نوعی از بانکداری جهانی است. بانکداری اسلامی بر استفاده از عقود مختلف و مشارکت استوار است. سود در اسلام پاداش نام دارد و انجام فعالیت های مبتنی بر ریسک برای بالابردن ارزش سرمایه مجاز شمرده شده است؛ اما بانک های اسلامی ویژگی های خاص خود را دارند. با توجه به انجام عملیات بانکی مبتنی بر عقود و مشارکت اکثر فعالیت های بانک های اسلامی در زمینه تجارت و سرمایه گذاری است. از عمده ترین تفاوت های بانک داری غیراسلامی و بانک داری اسلامی "بهره" می باشد که دین اسلام دریافت و پرداخت بهره را حرام اعلام کرده است. بانک ها و مؤسسات مالی اسلامی وجوه مورد نیاز بنگاه های اقتصادی زیادی را تأمین می نمایند. ریفات و کریم (۲۰۰۱) به نقل از ویلسون (۱۹۹۷) بیان می دارند که با افزایش قیمت نفت در سال های ۱۹۷۴-۱۹۳۷ بر اهمیت بانکداری اسلامی افزوده شده، بخصوص این که در کشورهای نظیر ایران و تا حد زیادی پاکستان که سیستم بانکی این کشورها کاملاً اسلامی و شرعی می باشد، افزایش دارایی های بانک ها و مؤسسات مالی در ۱۶۶ مؤسسه مالی به ۱۳۷ میلیارد دلار طی سال ۱۹۹۶ رسیده است.

رشد روز افزون بانکداری اسلامی و افزایش دارایی های این نهادها و سازمان های مالی و لزوم گزارشگری مالی برای ذینفعان مختلف از جمله اعتباردهندگان، سهامداران و دولت سبب به وجود آمدن مشکلاتی در خصوص گزارشگری اسلامی شده است. وقتی که بانک ها از سیستم بانکداری مبتنی بر اصول و شریعت اسلامی استفاده می نمایند، در انجام عملیات حسابداری و گزارشگری استانداردهای حسابداری بین المللی ممکن است پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی استفاده کنندگان نباشند و حتی در بعضی مواقع کاملاً مغایر با اصول اسلامی باشند. به عنوان نمونه، سپرده گذارانی که وجوه خود را به صورت قرض الحسنه در اختیار بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری قرار می دهند تمایل دارند که بدانند آیا وجوه مذکور به مصارف تعیین شده در قرارداد رسید است یا خیر؟ در نتیجه استانداردهای حسابداری باید شیوه گزارشگری این موارد را تعیین و حسابرسان نیز با توجه به استانداردهای حسابرسی افشای مناسب آنها را تایید نموده باشند. از طرف دیگر، بسیاری از ابزارهای مالی مانند صکوک که بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری اسلامی از آنها استفاده می کنند متفاوت از ابزارهای مالی مورد استفاده در غرب می باشد و نیاز به استانداردهای حسابداری مناسب برای آنها وجود دارد و لازم است این استانداردها از طرف تدوین کنندگان استانداردهای حسابداری و حسابرسی تدوین گردد.

استانداردها و آیین رفتار حرفه ای حسابرسی فعلی کشور مشابه استانداردها و آیین رفتار حرفه ای حسابرسی بین المللی می باشد و ممکن است با استانداردها و آیین رفتار حرفه ای حسابرسی ایده ال که مد نظر ذینفعان بانکها و مؤسسات اعتباری نظیر سپرده گذاران می باشد متفاوت باشد. با توجه به موارد ذکر شده این پژوهش به بررسی تفاوت های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که بر اساس استانداردها و آیین رفتار حرفه ای صورت می پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک های اسلامی حالت ایده ال است، می پردازد.

مبانی نظری پژوهش

که یک مرجع خصوصی قانونگذاری است توسط (AAOIFI) در سال ۱۹۹۰ سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی بانک های اسلامی و سایر بخش های ذینفع تأسیس گردید. از مسئولیت های این سازمان تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی برای مؤسسات مالی و بانک های اسلامی بر اساس اصول اسلامی می باشد. اجرای استانداردهای سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی سبب افزایش شفافیت و قابلیت مقایسه فعالیت های مؤسسات مالی اسلامی خواهد گردید، زیرا استانداردهای این سازمان بر اساس اصول اسلامی تدوین می گردند.

کشورهایی که از بانک داری اسلامی استفاده می نمایند از ویژگی های یکسانی در بانکداری اسلامی برخوردار نمی باشند (ویلسون، ۱۹۹۷) یکی از مشکلات بر سر راه سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) این است که بیانیه های این سازمان مانند استانداردهای حسابداری بین المللی، ضمانت اجرایی کافی ندارند و حتی مؤسسات مالی و بانک های برخی کشورها که از سیستم بانک داری اسلامی پیروی می نمایند از این بیانیه ها استفاده نمی نمایند (اریکو و فرهنگش، ۱۹۹۸). کمیته باسل نیز بیان داشته که تعدادی از استانداردها که به عنوان بهترین رویه اجرا (عمل) توسط این کمیته، تدوین شده است هرگز توسط بانک های اسلامی اجرا نشده است (ریفات و کریم، ۲۰۰۱). مشکل دیگر این است که برخی از استانداردهای حسابداری بین المللی با اصول اسلامی پاسخگوی سازگار نمی باشد و حتی در بعضی مواقع کاملاً متفاوت عمل می نماید، مثلاً استاندارد حسابداری بین المللی ۳۱ با عنوان «گزارشگری بهره در مشارکت خاص» با مباحثه و مشارکت کاملاً متفاوت است.

شرکت های سهامی عام و بانک های اسلامی تفاوت های زیادی دارند که از جمله آن ها این است که شرکت های سهامی عام، سهام خود را به عموم می فروشند و دارندگان سهام دارای حق رأی می باشند و می توانند بر سیاست های شرکت تأثیر بگذارند و در خالص دارایی های شرکت سهام می باشند. حال آنکه سپرده گذاران در بانک های اسلامی در سود (زیان) خالص بانک سهام اند و نمی توانند در سیاست های سرمایه گذاری بانک دخالت نمایند و حق رأی ندارند و هیچ سهمی در دارایی های بانک ها ندارند.

دارایی های بانک ها و مؤسسات مالی بر اساس ارزش منصفانه یا ارزش بازار اندازه گیری نمی شوند و بیشتر به بهای تمام شده تاریخی اندازه گیری می شوند و این امر تعیین ارزش دارایی های بانک های اسلامی را بسیار مشکل می سازد (کریم، ۱۹۹۵). در سیستم بانک داری سنتی تعیین ارزش دارایی ها بسیار ساده است، اما به عنوان نمونه در یک مشارکت خاص در یک مؤسسه مالی و اعتباری اسلامی تعیین ارزش سهم یکی از افراد شرکت کننده در مشارکت خاص بسیار دشوار و فقط از طریق اعزام تیمی متشکل از حسابداران حرفه ایی برای تعیین ارزش دارایی های مشارکت خاص امکان پذیر است (استیل، ۱۹۸۴).

با توجه به تفاوت در فعالیت های مالی مؤسسات مالی اسلامی و غیراسلامی و شرکت های سهامی عام، تفاوت در پاسخگویی مدیران این مؤسسات در مقایسه با مدیران بانک های غیراسلامی مشهود به نظر می رسد. در بانکهای اسلامی

«پاسخگویی» مفهومی گسترده تر از مباشرت دارد. پاسخ گویی به عنوان وظیفه ارائه گزارش در رابطه با اقداماتی تعریف می شود که یک شخص مسئولیت آنرا به عهده دارد، اما دامنه پاسخ گویی اسلامی فراتر از ارائه گزارش مربوطه به اقدامات انجام شده به کارفرما می باشد. در بانکهای پاسخگویی اسلامی پاسخگویی به خدا را نیز باید به این دامنه اضافه کرد و این وظیفه از طریق پاسخ گویی به جامعه ایفا می شود. در اسلامی بر اساس مفاهیم قرآنی انسان خلیفه الله است که امانت الهی به او سپرده شده است و انسان نه تنها در قبال مسائل معنوی، بلکه در رابطه با موضوعات اجتماعی، تجاری و قراردادی نیز باید پاسخگو باشد. این نوع پاسخگویی می تواند به عنوان اهداف اصلی حسابداری تلقی شود. این مفهوم آنچنان در جامعه اسلامی ریشه دارد که می تواند به عنوان بزرگترین محرک برای توسعه عملی حسابداری اسلامی به کارگرفته شود. برای ایفای پاسخ گویی اسلامی در سازمان های اسلامی کارگزار و در شرکت های سهامی کارفرما مسئولیت دارند.

با توجه به تفاوت در فعالیت های مالی مؤسسات مالی اسلامی و غیراسلامی و شرکت های سهامی عام نیاز به تدوین استانداردهای حسابداری متفاوت احساس می گردد؛ اما سؤال اصلی که مبنای پژوهش حاضر را نیز تشکیل می دهد این است که آیا حسابرسی که در حال حاضر بر مبنای استانداردهای حسابرسی و آیین رفتار حرفه ایی انجام می پذیرد، پاسخگوی حسابربان جهت تامین نیازهای اطلاعاتی استفاده کنندگان از خدمات بانکی می باشد؟ آیا همه مواردی را که جامعه نیازمند گزارش آنها می باشد مانند گزارش مسئولیت اجتماعی و حفظ محیط زیست توسط حسابربان مورد بررسی قرار می گیرد؟ و آیا نیازی به تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی وجود دارد یا خیر؟ این پژوهش مشابه پژوهش صورت گرفته توسط قسیم (۲۰۰۹) و سید علوی (۲۰۰۷) به بررسی تفاوت احتمالی حسابرسی متداول در بانک ها و مؤسسات مالی ایران که از جمله کشورهایی است که سیستم بانک داری اسلامی را به صورت قانونی اجرا می نمایند و آنچه که به عنوان حسابرسی اسلامی (ایده آل) باید وجود داشته باشد می پردازد.

پیشینه پژوهش

قسیم (۲۰۰۹) در پژوهش خود به بررسی نیاز به حسابرسی ایده آل پرداخت. نتیجه پژوهش او نشان داد که اختلاف معناداری بین حسابرسی متداول و حسابرسی ایده آل اسلامی و شرعی وجود دارد و در واقع حسابرسی اسلامی در مالزی در عمل وجود ندارد. نتیجه مصاحبه از پرسش شوندگان نیز نشان داد که مصاحبه شوندگان بر نیاز به یک چارچوب نظری اسلامی برای حسابرسی اسلامی تأکید دارند.

سیدیکیویی (۲۰۰۲) در پژوهش خود به بررسی حسابرسی بانک ها در بنگلادش پرداخت. نتایج تحقیق او نشان داد که گزارش حسابرسی بانک ها نتوانسته مواردی مانند نشان دادن بیش از اندازه سود را افشا نماید. پومرانز (۲۰۰۲) در پژوهش خود در بحرین به بررسی ارزش های اسلامی برای تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی پرداخت و دلیل پژوهش خود را رشد روز افزون دارایی های مؤسسات مالی و بانک ها بیان داشته است. سلیمان (۲۰۰۵)، هوک (۲۰۰۳)،

هومفری (۲۰۰۰)، بل (۱۹۹۸)، ناپیر (۱۹۹۷) و بلیر (۱۹۹۰) نیز در پژوهش های خود به بررسی تفاوت های حسابرسی متداول و حسابرسی اسلامی (ایده آل) پرداخته اند و نیاز به تدوین حسابرسی اسلامی را ابراز داشته اند. در زمینه حسابرسی بانک ها و مؤسسات مالی پژوهش هایی در ایران نیز صورت گرفته که می توان به مطالعه سیاوشی خواجه (۱۳۴۹)، پوربهرامی (۱۳۶۰)، صفاریون پور (۱۳۶۲)، محمدپور (۱۳۶۲) و کشتکار (۱۳۸۳) اشاره نمود. کشتکار (۱۳۸۳) در پژوهش خود به بررسی تأثیر حسابرسی داخلی بر عملکرد شعب بانک مسکن در جذب سپرده های بانکی پرداخت. نتایج مطالعه او حاکی از مؤثر بودن حسابرسی داخلی بر افزایش سپرده های بانکی بوده است؛ اما تاکنون در رابطه با نیاز به تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی (ایده آل) در ایران پژوهشی صورت نپذیرفته است که این خود تأیید کننده نیاز و ضرورت انجام پژوهش حاضر می باشد.

فرضیه های پژوهش

با توجه به مبانی نظری پژوهش و مرور پژوهش های پیشین فرضیه های پژوهش به صورت زیر بیان شدند:

H₀₁: بین صلاحیت حرفه ای حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده آل) تفاوت معناداری وجود ندارد.

H₀₂: بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده آل) باید باشد تفاوت معناداری وجود ندارد.

H₀₃: بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده آل) تفاوت معناداری وجود ندارد.

H₀₄: بین پیاده سازی قوانین اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و حالت ایده آل تفاوت معناداری وجود ندارد.

H₀₅: حسابرسی اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز ندارد.

H₀₆: بین استقلال فعلی بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه حالت ایده آل تعیین می کند تفاوت معناداری وجود ندارد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر پیمایشی می باشد. داده های پژوهش با استفاده از پرسشنامه کتبی که پایایی و روایی آن با روشهای مختلف مورد تایید قرار گرفته جمع آوری شده است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این پژوهش مدیران و بازرسان کلیه بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری دارای مجوز از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در طی سال ۱۳۹۰ می باشد. برای تعیین نمونه آماری از فرمول کوکران با حجم نا محدود استفاده شده که به صورت زیر می باشد:

که در این فرمول: $P=q=0.05$ و $z=1.96$ و مقدار خطا $d=0.1$ میباشد

با توجه به فرمول ذکر شده تعداد نمونه آماری تحقیق ۹۶ نفر به دست می آید. با توجه به این که جامعه مورد نظر مدیران و بازرسان و حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی می باشند و ممکن است میزان برگشت پرسشنامه های ارسالی جهت دستیابی به نمونه مورد نظر پایین باشد، در نتیجه تعداد ۱۴۰ پرسشنامه بین جامعه آماری مورد نظر، توزیع و در نهایت تعداد ۱۰۷ پرسشنامه برگشت داده شد. بررسی های انجام شده در خصوص پرسشنامه ها با توجه به سوالات دروغ یاب نشان داد که کلیه پرسشنامه های برگشتی قابل استفاده می باشد.

در این تحقیق پرسشنامه های ارسالی در دو نوبت و به فاصله زمانی ۴۵ روز بین مدیران و بازرسان و حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی توزیع گردید. همچنین هنگام توزیع پرسشنامه برای پرسش شوندگان به آنها اطلاع داده شده که پاسخ های آنها صرفاً در قالب نتایج آماری انتشار خواهد یافت و پرسشنامه های تکمیل شده به پاسخ دهندگان قابل ردیابی نخواهد بود. این جمله به منظور تشویق پرسش شوندگان به تکمیل و استرداد پرسشنامه ها و در نتیجه افزایش تعداد پرسشنامه های تکمیل شده ذکر گردیده بود. همچنین در پرسشنامه اطلاعاتی نظیر نام و نام خانوادگی و آدرس که منجر به شناسایی پاسخ دهنده شود، خواسته نشده بود. پنهان و یا مخفی نگاه داشتن هویت پاسخ دهندگان یکی از روش های مؤثر افزایش درصد استرداد پرسشنامه می باشد. همچنین جهت افزایش درصد استرداد پاسخ دهندگان اطلاع داده شده بود که در صورت تمایل، نسخه ای از نتایج تحقیق به آدرس الکترونیکی آنها ارسال گردد.

نارسایی پرسشنامه جواب های بالقوه پاسخ دهندگان به پرسشنامه ها می باشد که می تواند سبب آلودگی نتایج تحقیق شود و از اعتبار نتایج بکاهد. جهت مقابله با این احتمال، از روش مقایسه تطبیقی پاسخ ها به پرسشنامه های مختلف استفاده شده است. این روش در تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است. بدیهی است در صورت نبودن تفاوت معنادار بین نتایج به دست آمده از پرسشنامه های برگشت شده در فواصل زمانی مختلف می توان تاحدودی اطمینان نسبی حاصل شود که پاسخ بالقوه پاسخ دهندگان تأثیری بر نتایج تحقیق نخواهد گذاشت و به تبع آن اطلاعات به دست آمده از اعتبار لازم برخوردار است. در تحقیق حاضر، از روش و مقایسه نتایج حاصله از هر یک از فواصل زمانی استفاده شده است. اطلاعات مربوط به توزیع «چند مرحله ای» ارسال پرسشنامه پرسشنامه تحقیق و پاسخ های دریافت شده در نگاره شماره ۱ آورده شده است.

نگاره شماره ۱: اطلاعات مربوط به توزیع پرسشنامه و پاسخ های دریافت شده

شرح	تعداد	درصد
پرسشنامه های توزیع شده	160	100
پرسشنامه های پاسخ داده شده	126	78.75
مرحله اول	60	
مرحله دوم	66	
پرسشنامه های پاسخ داده نشده	34	21.25

همان طور که در بخش جامعه آماری و نمونه آماری تحقیق ذکر گردید، ۱۶۰ پرسشنامه کتبی جهت پاسخگویی به مدیران و بازرسان و حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی ارسال گردید. از مجموع کل پرسشنامه های توزیع شده، ۱۲۶ پرسشنامه طی دو نوبت دریافت شد. در این ارتباط نتایج به دست آمده در نوبت اول و دوم با یکدیگر مقایسه گردیدند. این مقایسه با استفاده از آزمون آماری تحلیل واریانس و در سطح معنی دار ۰/۰۵ انجام پذیرفت و نتایج به دست آمده نشان می دهد تفاوت معنی دار آماری بین نتایج به دست آمده در خصوص پاسخ به یکایک سؤالات در دو نوبت وجود ندارد و پرسشنامه های برگشت داده شده، می تواند اطمینان خاطر نسبی فراهم کند که اطلاعات استفاده شده در این تحقیق تا حدود زیادی عاری از آلودگی ناشی از پاسخ ندادن به پرسشنامه ها می باشد.

روش گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها

برای جمع آوری داده ها از پرسشنامه استفاده گردید. به دلیل تفاوت هایی که در کشور مالزی (پرسشنامه مورد استفاده توسط قسیم (۲۰۰۹) که مبنای پژوهش حاضر است) و بانکداری آن ها وجود داشت زیرا در این کشور بانک ها و مؤسسات غیر اسلامی نیز فعالیت دارند و با توجه به اینکه کشور ایران سیستم بانکداری خود را به صورت قانونی شرعی و اسلامی اعلام نموده است؛ ابتدا از پرسش شوندهگان مصاحبه شفاهی نیز به عمل آمد و بعد سؤالات مد نظر به پرسشنامه اضافه گردید و بین تعدادی از اعضای جامعه ۳۲ نفر توزیع گردید و پس از بررسی سؤالات نامرتبط حذف و پرسشنامه نهایی طراحی شده به صورت گسترده توزیع گردید. در این پژوهش، روایی محتوایی پرسشنامه به روش صوری و سیگمای شمارشی با استفاده از قضاوت ۲۰ تن از صاحب نظران، ۸۱٪ بدست آمد. ضریب آلفای کرونباخ که نشان دهنده قابلیت اعتماد ابزار پژوهش است، ۹۸٪ به دست آمده که نشان دهنده این امر است که ابزار تحقیق از قابلیت اعتماد لازم برخوردار است.

مدل پژوهش

مدل مورد استفاده برگرفته از پژوهش قسیم (۲۰۰۹) در کشور مالزی می باشد که در نگاره شماره ۲ نشان داده شده است. روش پژوهش به این صورت است که فرضیه های پژوهش در دو دسته حسابرسی جاری (متداول) و حسابرسی اسلامی (ایده آل) آزمون خواهند شد و تفاوت معناداری آنها از طریق آزمون مقایسه دو میانگین با اندازه های تکراری (t دو نمونه وابسته) بررسی خواهد گردید.

نگاره شماره ۲: مدل مورد استفاده پژوهش

رویه جاری (متداول) حسابرسی (A)	تفاوت ۱۲-۱ A	رویه حسابرسی شرعی (اسلامی) ایده ال (i)
صلاحیت حرفه ایی حساببران	تفاوت A-I	فرضیه اول صلاحیت حرفه ایی حساببران
کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی	تفاوت A-I	فرضیه دوم کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی
حسابرسی خدمات مالی	تفاوت A-I	فرضیه سوم حسابرسی خدمات مالی
اجرای قوانین اسلامی	تفاوت A-I	فرضیه چهارم اجرای قوانین اسلامی

برای آزمون فرضیه پنجم از روش آزمون t تک نمونه ایی استفاده شده است تا نیاز به چارچوب نظری برای حسابرسی اسلامی توسط پاسخ دهندگان در ایران مورد آزمون قرار گیرد. در مورد آزمون فرضیه ششم نیز از روش آزمون t تک نمونه ای استفاده شد تا استقلال در مؤسسات اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه شرع و اسلامی (ایده آل) تعیین کرده، بررسی گردد.

نتایج آزمون فرضیه های پژوهش

نتایج آزمون فرضیه اول

فرضیه اول تحقیق به این صورت مطرح گردیده بود که بین صلاحیت حرفه ای حساببران بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده آل) تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۳ چون سطح خطا $0/000$ کمتر از $0/05$ است پس فرضیه اول پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از $0/95$ می توان ادعا کرد که بین صلاحیت حرفه ای حساببران بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و صلاحیت حرفه ای لازم برای حسابرسی اسلامی (ایده آل) تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج این فرضیه نشان می دهد که حساببران جهت انجام حسابرسی اسلامی باید صلاحیت حرفه ای خود را با کسب آموزشهای اسلامی لازم ارتقا دهند. نتایج پژوهش قسیم (۲۰۰۹) نیز بیانگر این مدعا است که برای حسابرسی بانک ها و مؤسسات مالی اسلامی صلاحیت حرفه ای حساببران از جنبه اسلامی باید ارتقا یابد.

نگاره ۳: بررسی اختلاف بین صلاحیت حرفه ای حساببران بانک ها و مؤسسات مالی و صلاحیت حرفه ای ایده آل

صلاحیت حرفه ایی حساببران	(اسلامی) ایده آل	عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	۷۰۰۹/۳۵	۹۴۳۹/۳۰	۷۵۷۰/۴	-۸/۵۷۶	۰/۰۰۰

نتایج آزمون فرضیه دوم

فرضیه دوم تحقیق بیان می نمود که بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده آل) باید باشد تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۴ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه اول پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می توان ادعا کرد که بین کفایت عملیات و فرآیندهای حسابرسی متداول در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه در حسابرسی اسلامی (ایده آل) باید باشد تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج پژوهش سیدیکویی (۲۰۰۲) نشان داد که گزارش حسابرسی بانک ها نتوانسته مواردی مانند نشان دادن بیش از اندازه سود را افشا نماید.

نگاره ۴: بررسی تفاوت بین کفایت عملیات بانک ها و مؤسسات مالی و کفایت عملیات در حسابرسی اسلامی

کفایت عملیات و فرآیندهای	حالت ایده آل	عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
حسابرسی بانک ها (دولتی و خصوصی)	28/5140	25/6542	2/8598	-5/781	0/000
و مؤسسات مالی					

نتایج آزمون فرضیه سوم

فرضیه سوم تحقیق بیان می نمود که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده آل) تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۵ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه صفر پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می توان ادعا کرد که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و ارائه خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده آل) تا حدی تفاوت وجود دارد.

نگاره ۵: بررسی تفاوت در اجرای خدمات مالی در بانک ها و مؤسسات مالی و اجرای خدمات مالی اسلامی ایده آل

اجرای خدمات مالی در	حالت ایده آل	عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	69/1308	49/1589	19/9719	-33/316	0/000

نتایج آزمون فرضیه چهارم

فرضیه چهارم به این موضوع می پردازد که بین پیاده سازی قوانین اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و حالت ایده آل تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۶ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه صفر پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می توان ادعا کرد که بین اجرای خدمات مالی ارائه شده توسط بانک ها و مؤسسات مالی در ایران و خدمات مالی طبق عقود اسلامی (ایده آل) این خدمات مالی تا حدی تفاوت وجود دارد.

نگاره ۶: بررسی تفاوت بین پیاده سازی قوانین حسابرسان بانک ها و مؤسسات مالی و پیاده سازی قوانین اسلامی (ایده آل)

پیاده سازی قوانین حسابرسان	حالت ایده آل (اسلامی)	عملکرد جاری	میزان فاصله	مقدار t	میزان خطا
بانک ها (دولتی و خصوصی) و مؤسسات مالی	15/4953	22/4299	6/9345	-39/112	0/000

نتایج آزمون فرضیه پنجم

فرضیه پنجم به این موضوع می پردازد که حسابرسی اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز ندارد. با توجه به نگاره شماره ۷ چون سطح خطا ۰/۰۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرض پنجم پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می توان ادعا کرد که حسابرسی اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران به چارچوب نظری اسلامی نیاز دارد.

نگاره شماره ۷: جدول آزمون t تک نمونه ایی - چارچوب نظری

سطح خطا	میانگین	آماره t	
0/000	40/3364	46/552	چارچوب نظری

نتایج آزمون فرضیه ششم

فرضیه ششم تحقیق بیان می نمود که بین استقلال فعلی بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه حالت ایده آل تعیین می کند تفاوت معناداری وجود ندارد. با توجه به نگاره شماره ۸ چون سطح خطا ۰/۰۰ کمتر از ۰/۰۵ است پس فرضیه ششم پذیرفته نمی شود و در سطح اطمینان بیش از ۰/۹۵ می توان ادعا کرد که بین استقلال در مؤسسات اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران و آنچه شرع و اسلامی (ایده آل) تعیین می کند تا حدی تفاوت وجود دارد. نتایج پژوهش قسیم (۲۰۰۹) بیانگر این مدعا است که برای حسابرسی بانک ها و مؤسسات مالی صلاحیت شرعی و اسلامی نیز به جزء صلاحیت حرفه ایی لازم است.

نگاره شماره ۸: جدول آزمون t تک نمونه ایی - استقلال حسابرسی در مؤسسات اسلامی

سطح خطا	میانگین	آماره t	
0/000	17/2243	34/300	استقلال حسابرسی در مؤسسات اسلامی

بحث و نتیجه گیری

تفاوت های احتمالی موجود، بین حسابرسی متداول که بر اساس استانداردها و آیین رفتار حرفه ای صورت می پذیرد و آنچه از دیدگاه مدیران، حسابرسان و بازرسان بانک ها حالت ایده ال است، می پردازد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که حسابرسی که حسابرسی و بازرسی بانکها و مؤسسات اعتباری اسلامی را بر عهده دارند علاوه بر مدارک علمی نیاز به داشتن اطلاعات دینی و صلاحیت های خاص اسلامی برای حسابرسی اسلامی می باشند. دلیل نیاز به صلاحیت های

خاص پاسخگو بودن حسابرسان نه تنها در مقابل ذینفعان بلکه پاسخگو بودن حسابرسان در مقابل خداوند متعال است. تا چنین صلاحیت اخلاقی و اسلامی فراهم نیاید به احتمال زیاد فرآیندهای حسابرسی متداول برای اظهار نظر در مورد مطلوبیت صورت های مالی بانک ها کافی نخواهد بود.

بانک ها و مؤسسات مالی در کشور ما باید در ارائه خدمات مالی اصول اسلامی را در نظر بگیرند و بر مبنای عقود اسلامی به ارائه خدمات مالی بپردازند؛ اما نتایج پژوهش نشان داد که احتمالاً مدیران و حسابرسان و بازرسان بانک ها بر این اعتقاد هستند که هنوز تمام خدمات مالی ارائه شده توسط سیستم بانکی کشور در قالب عقود اسلامی قرار نمی گیرد. پس نیاز به پیاده سازی قوانین اسلامی در بانک ها و مؤسسات مالی ایران به عنوان کشوری که تمام سیستم بانکی آن به صورت رسمی، اسلامی اعلام گردیده است؛ می باشد.

برای ارائه گزارشات حسابرسی که در بر گیرنده اطلاعات مالی مربوط برای استفاده کنندگان مالی در کشورهای اسلامی باشد، باید چارچوب نظری را با توجه به شرع و اسلام تصویب نمود و آیین رفتار حرفه‌ای حسابرسان شاغل در چنین جامعه ای نیز باید اصول اخلاق اسلامی را برای حسابرسان فعال در این حرفه مد نظر قرار دهد. برای انتخاب چارچوب حسابرسی اسلامی، انتخاب یک تکنیک از بین تکنیک های متداول باید به گونه ای باشد که با توجه به شرایط مطلوبترین تصمیم انتخاب شود و همچنین بر ثبات و قابلیت پیش بینی بسیاری از قواعد فقهی تأثیر گذار باشد. با توجه به این چارچوب، این ایده حاصل می شود که مؤسسات مالی اسلامی به منظور سودآوری به کل جامعه ایجاد می شوند. تضاد زمانی به وجود می آید که یک کشور به شدت در به کارگیری استانداردهای حسابداری و اعمال بازرگانی تحت تأثیر سیستم های قانونی غربی قرار می گیرد. فقدان رهنمودها و استانداردهای حسابرسی اسلامی یک مشکل اساسی است که چارچوب حسابرسی اسلامی کنونی با آن مواجه است.

استقلال حسابرس از مهمترین مسائلی است که همواره مد نظر استفاده کنندگان از گزارشات حسابرسان و بازرسان قانونی قرار گرفته است. در مورد استقلال، جامعیت و مقبولیت حسابرسان اسلامی زمانی در بهترین و مناسب ترین شکل قرار می گیرد که ذینفعان در مؤسسات مالی اسلامی از استقلال حسابرسان در اظهار نظر در خصوص صورت های مالی بر طبق مفاهیم شرعی و اسلامی و در همه جنبه ها اطمینان حاصل کنند. زمانی که مسئولیت پاسخگویی حسابرسان و جواب گویی به جامعه اهمیت می یابد ملاک استقلال حسابرسان باید در شدیدترین حالت بروز کند. وظیفه اجتماعی حسابرسان در مؤسسات مالی اسلامی ایجاد منافع برای امت اسلامی است که نیاز به استقلال حسابرس را در مؤسسات مالی اسلامی ایجاب می کند. زمانی که حسابرسان به طور کامل دارای استقلال نباشند، حسابرسی در رسیدن به اهداف اجتماعی اش شکست خواهد خورد. نتیجه پژوهش حاضر حاکی از این است که حسابرسی ایده آل که تمام اصول و آداب اسلامی در آن حفظ گردد با استقلال فعلی حسابرسان به دست نمی آید.

پیشنهادهای پژوهش

۱ - با توجه به اینکه کشور ایران فعالیت های بانکها و مؤسسات مالی خود را کاملاً اسلامی اعلام نموده است، گزارش حسابرس و بازرس قانونی این مؤسسات مالی که سرمایه های مردم را در اختیار می گیرند باید بر اساس اصول و قوانین شرعی اسلام تهیه شوند پس به مراجع تدوین استاندارد پیشنهاد می گردد که در مورد تدوین استانداردهای حسابرسی اسلامی بررسی های لازم را به عمل آورند.

۲ - افرادی مانند ذی حسابان دستگاههای دولتی در بانکها و مؤسسات مالی مستقر شوند تا بر کار حسابداران و حسابرسان نظارت نموده و از نحوه عمل آنها و مطابقت رویههای جاری حسابرسی با قوانین و مقررات مالی اسلامی اطمینان لازم کسب شود.

محدودیت های پژوهش

انجام این تحقیق، با محدودیت هایی روبرو بود که ممکن است نتایج تحقیق را تحت تأثیر قرار دهند. اهم این محدودیت ها به شرح زیر می باشد:

۱ - مانند اکثر تحقیقات علوم اجتماعی که از پرسشنامه برای جمع آوری داده های مورد نیاز بهره می برند احتمال عدم فهم و برداشت یکسان آزمودنی ها از سؤالات پرسشنامه وجود دارد.

۲ - پرسشنامه متکی به حافظه افراد است و فقط آنچه را که فرد گزارش می دهد می توان مورد بررسی قرار داد. در حالیکه آنچه را که فرد انجام می دهد ممکن است متفاوت با مواردی باشد که ذکر می کند.

۳ - تعداد زیاد سؤالات پرسشنامه این پژوهش نیز ممکن است باعث خستگی پاسخ دهندگان و در نتیجه کاهش میزان دقت پاسخگویی مدیران قرار گیرد.

منابع

- ۱- پوربهرامی، محمود، (۱۳۶۰)، "حسابرسی بانکها"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حسابداری و مدیریت
- ۲- سیاوشی خواجه، عبدالحسین، (۱۳۴۹)، "حسابرسی و بازرسی در بانک" دانشگاه تهران، دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی
- ۳- صفاریون پور، حمیدرضا، (۱۳۶۲)، "تحقیقی در حسابرسی بانکی" "پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حسابداری و مدیریت
- ۴- کشتکار رجبی، مهناز، (۱۳۸۳)، "بررسی تاثیر حسابرسی داخلی بر عملکرد شعب بانک مسکن"، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد/ دانشکده حسابداری و مدیریت
- ۵- محمدپور، نادر، (۱۳۶۲)، "ترجمه فصولی از حسابرسی بانکها"، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حسابداری و مدیریت

- 6-Abdul karim, A.R. et al. 2004. "A preliminary study on the responsibility and independence of shariah advisors of Islamic banks ".Proceedings of IIUM Accounting Conference II, Kuala Lumpur, Malaysia.
- 7-Blair, I. 1990. "The audit expectation gap widens as the failures grow." Company Director, June 1990. pp. 39.
- 8-EL-Badry, M. A. (1956), "A Sampling Procedure for Mailed Questinares", The Journal of The American Statisticians, vol. 51, pp209-270.
- 9-Errico, L., & Farahbaksh, M. (1998, March). Islamic banking: issues in prudential regulations and supervision. Working paper, International Monetary Fund.
- 10-Humphrey, C. 2000. "Debating audit expectations: Current Issues in Auditing." Paul Chapman Publishing Ltd., London.
- 11-Javed Siddiqui, Jyotirmoy Podder, (2002) "Effectiveness of bank audit in Bangladesh", Managerial Auditing Journal, Vol. 17 Iss:8, pp.502-510:
- 12-Karim, R. A. A. (1995a, Autumn). The nature and rationale of a conceptual framework for financial reporting by Islamic banks. Accounting and Business Research, 25, (100), 285–300.
- 13-Kasim, Nb. Mohamad Ibrahim. Sulaiman, Maliah (2009) "Shariah Auditing in Islamic financial institutions: Exploring the gap between the "desired" and the "actual"" Global Economy & Finance Journal Vol. 2 No. 2, pp. 127-137.
- 14-Moore, P. (1997). Islamic finance. London: Euromoney Publications
- 15-Napier, C. 1997. "Intersection of law and accountancy: unlimited auditor liability in the United Kingdom." Accounting Organizations and Society, Vol. 23, No. 1. 105-128.
- 16-Pomeranz, Felix (2002); The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions: An important regulatory debut, School of Accounting, Florida International University, University Park, BA 245B, Miami, FL 33199 USA.
- 17-Rifaat Ahmed Abdel Karim (2001) "International accounting harmonization, banking regulation, and Islamic banks" The International Journal of Accounting, vol 36, 169-193.
- 18-Steele, F. (1984). Islamic banks operating in the western countries. In: Proceedings of the Conference on Islamic Banking: its impact on world financial and commercial practices (London, Quoted in Rad, 1991).
- 19-Sulaiman, Maliah. 2005. Islamic Corporate Reporting: Between the Desirable and the Desired. Research Centre, IIUM (2005).
- 20-Syed Alwi Sultan (2007). Shariah Audit. CERT Publication, Kuala Lumpur.
- 21-Wilson, R. (1997). Islamic finance. London: FT Financial Publishing.

A Study of Islamic Auditing in Iranian Banks and Financial Institutions

Ramezan Omidvari ^{*1}

Date of Receipt: 2021/09/23 Date of Issue: 2021/10/19

Abstract

Due to the Islamic nature of the banking system, it is necessary to review and audit banking activities in such a way as to ensure compliance of all activities of banks and financial institutions with Islamic principles and rules, and on the other hand the rights of their stakeholders such as shareholders and Depositors should also be fairly protected. Iran is one of the Islamic countries that all activities of financial institutions and banks are carried out in accordance with Islamic principles and standards. In this regard, this study examines the possible differences between conventional auditing that is based on standards and professional conduct and what is ideal from the perspective of managers, auditors and auditors of banks. The results based on Pearson correlation coefficient showed that there is some difference between the professional competence of auditors of banks and financial institutions in Iran and the professional competence required for an ideal Islamic audit. On the other hand, there is some difference between the adequacy of operations and auditing processes common in Iranian banks and financial institutions and what should be ideal in Islamic auditing. There is a significant difference between the implementation of financial services provided by banks and financial institutions in Iran and the ideal state of providing financial services according to Islamic contracts. The results of this study also showed that Islamic auditing of Iranian banks and financial institutions needs an Islamic theoretical framework.

Keywords

Ideal Islamic Auditing, Conventional Auditing, Iranian Banks and Financial Institutions

1. Bachelor of Accounting, Islamic Azad University, Miyaneh Branch, Miyaneh, Iran.